



Journal of Analytic Divinity
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jad>
E-ISSN: 2602-3792
5/3 (Aralık/December 2021), 171-179.



Die Festung des Glaubens: Triumph und Scheitern des Islamischen Rationalismus im 11. Jahrhundert, Autor Tilman Nagel, (München: Verlag C. H. Beck, 1988)

The Fortress of Faith: The Victory and Failure of 11th Century Islamic Rationalism,
Author: Tilman Nagel, (München: Verlag C. H. Beck, 1988)

Mehmet Akif Ceyhan

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kelam ve İslam
Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı

Assist. Prof., Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Islamic Studies, Department of Kalām
and History of Islamic Sects, Ankara/Türkiye

E-Posta: mehmetakif.ceyhan@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-8709-3833

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Değerlendirme/ Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 19 Ağustos/ August 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 22 Kasım/ November 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Aralık/15 December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kış-Aralık/ Winter-December

DOI: 10.46595/jad.984575

Cite as / Atıf: Ceyhan, M. Akif. "Die Festung des Glaubens: Triumph und Scheitern des Islamischen Rationalismus im 11. Jahrhundert, Autor Tilman Nagel, (München: Verlag C. H. Beck, 1988)", *Journal of Analytic Divinity* 5/3 (Aralık/December 2021), 171-179.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mehmet Akif Ceyhan)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Web: <http://dergipark.org.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com



Öz

Değerlendirmesi yapılan “*Die Festung des Glaubens: Triumph und Scheitern des islamischen Rationalismus im 11. Jahrhundert*” (*İnancın Kalesi: 11. Yüzyıl İslam Akılcılığının Zaferi ve Başarısızlığı*) isimli eser, Almanya’da son yıllarda İslâm teolojisi ve tarihi, İslâm düşüncesi, Kur’an ve Hz. Muhammed üzerine ortaya koyduğu çalışmalar ile dikkat çeken Göttingen Üniversitesi emekli öğretim üyesi Tilman Nagel’in, 11. asırdan itibaren İslam dünyasının neden gerilemeye başladığının rasyonel sebeplerini, dönemin ünlü Eş’ârî kelimcisi Cüveynî’nin düşünce tarzı üzerinden ortaya koyan bir çalışmadır. Eser; giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Eserin iki ana bölümü de İnanç, Hukuk/Şeriat ve Güç/Siyaset temaları üzerinden kurgulanmaktadır. Müslümanların 11. yüzyıl itibariyle kendilerini *İnanç Kalelerine* kapattıkları iddiası üzerinden bir gerileme kurgusu ortaya koyan yazar, kendilerini ideolojik bir kaleye hapseden Müslümanların gerileme sürecine girdiklerini fark edemediklerini, ancak bunu ünlü Eş’ârî kelimcisi Cüveynî’nin fark edebildiğini ifade ederek gerileme sürecinin sebeplerine Cüveynî’yi merkeze alarak cevap bulma gayreti içerisine girmiştir. Çalışmamızda, yazar Tilman Nagel’in İslâm dünyasının gerilemesinin nedenlerine dair görüşleri, eser merkeze alınarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Oryantalizm, Tilman Nagel, İnancın Kalesi, el-Cüveynî.

Abstract

The work titled “*Die Festung des Glaubens: Triumph und Scheitern des islamischen Rationalismus im 11. Jahrhundert*” (The Fortress of Faith: The Victory and Failure of 11th Century Islamic Rationalism) which I have reviewed, focused on Islamic theology and history, Islamic thought, the Qur'an and the Prophet Muhammad. In this book, Tilman Nagel, a retired lecturer at Göttingen University, who draws attention with his studies in Germany in recent years, explains the rational reasons why the Islamic world started to decline since the 11th century, through the way of thinking of the famous Ash'ari theologian Juveynî. The book consists of an introduction, two parts and a conclusion. The two main parts of the book analyzes the themes of Faith, Law/Shariah and Power/Politics. It presents a regression theory based on the claim that Muslims closed themselves in the Fortress of Faith as of the 11th century. Expressing that they could not realize that the Muslims who imprisoned themselves in an ideological fortress were in the recession process, but the famous Ash'ari theologian Juwayni could realize this, he tried to find answers to the causes of the regression process by centered on Juwayni. He puts forward a theory of regression based on the claim that Muslims closed themselves in Faith Castles as of the 11th century. Expressing that they could not realize that the Muslims who imprisoned themselves in an ideological fortress were in the recession process, but the famous Ash'ari theologian Juwayni could realize this, he tried to find answers to the causes of the regression process by centered on Juwayni. In this review article, Tilman Nagel's views on the causes of the decline of the Islamic world have been examined by focusing on this book.

Keywords: Kalām, Orientalism, Tilman Nagel, Fortress of faith, al-Juwaynî.



Giriş

Değerlendirme yapmak üzere bu eserin seçilme amacı, son yüzyılda özellikle Alman oryantalist geleneği içerisinde sürdürülen İslâm araştırmaları içerisinde kelâm ilmine dâir ortaya konulan çalışmaları Türkiye’de akademik camiaya tanıtmak ve Türkiye’deki İlahiyat birikimine bir katkı sağlamaktır. Bilindiği üzere İslam araştırmaları sadece İslam dünyası içerisinde yapılmamaktadır. Batı’da, özellikle de Almanya’da birçok oryantalist, İslam tarihi ve kelâmı üzerine araştırmalar yapmaktadır. Kendisini İslam araştırmalarına adanmış isimlerden biri de Alman Oryantalist Prof. Dr. Tilman Nagel’dir. Nagel, 1981 yılına kadar Bonn Üniversitesinde, daha sonrasında ise 2007 yılına kadar Göttingen Üniversitesinde Arap ve İslâm araştırmaları profesörü olarak görev yapmış ve nihayet aynı üniversiteden emekli olmuş önemli oryantalistler arasında yer almaktadır.

Nagel’in Türkçe’ye ‘*İnançın Kalesi*’¹ olarak çevirebileceğimiz bu eserinde, kendisinin de belirttiği üzere temel sorun, özellikle 11. ve 12. asırdan itibaren Müslüman dünyasının neden gerilediğinin sebeplerini bulmaktır. Bu amaçla 10. yüzyıldan itibaren ve özellikle de 11. yüzyıl İslam akılcılığının zaferini ve başarısızlığını, dönemin ünlü düşünürü ve kelimcisi Ebu’l-Meâlî Abdülmelik el-Cüveynî² ekseninde çözümlenmeye çalışmaktadır. Bu yüzden Nagel, eserin birinci bölümünde İslam dünyası üzerine genel bir çerçeve sunarken, ikinci bölümde ise daha özeldir Cüveynî’nin düşünce yapısı ve dönemin siyasi ve hukuki problemlerine odaklanmıştır.

Eser; giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. İki ana bölümün de inanç, hukuk/şeriat ve güç/siyaset temaları üzerinden kurgulandığı görülmektedir. Eserin giriş bölümünde yazar, İslâm dünyasının gerilemesi ile ilgili teorileri, içtihad kapısının kapanıp kapanmadığına dair yorumları, Müslüman düşüncesinin 10. yüzyıla kadar geçirdiği gelişim sürecini kısa bir şekilde değerlendirmekte ve bir anlamda eserin üzerinde durduğu temanın bir temelini oluşturmaya çalışmaktadır. Ayrıca giriş bölümünde eserin yapısı hakkında genel hatlarıyla bilgi verilmektedir.

Birinci Bölüm, “Kriz ve Umut” başlığı ile genel bir çerçeve sunmaktadır. Öncelikle İslam dünyasının siyasi yapısı, iç istikrarın bozulması ve yaşam koşullarındaki istikrarsızlığı anlatan yazar, daha sonra halifelik ve adalet konusuyla birlikte hukuk alanını değerlendirmektedir. En son ise Sünniler ve Şiiilerin inanç yapıları ile Halifenin Sünnilerle olan yakınlığına ve içerideki ve dışarıdaki kitlelere karşı, inanca dair konular ekseninde sürdürülen tartışmalara ve kavgalara yer vermektedir. Bölümün ek açıklamasında ise

¹ Tilman Nagel, *Die Festung des Glaubens: Triumph und Scheitern des islamischen Rationalismus im 11. Jahrhundert* (München: Verlag C. H. Beck, 1988).

² Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb, "Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 08 Ağustos 2021).

Türklerin İslamlaşması / İslâmlaştırılması ile halifeliğin Selçuklu siyasetini aktarmaktadır.³ Nagel'in bu bölümde genel olarak, İslam dünyası üzerinde yaşanan siyasi, hukuki ve inançla ilgili politikaların neler olduğunu aktarmaya çalıştığı görülmektedir. Nagel, İslam dünyasındaki kazanımları ve başarısızlıkları ortaya koymakla, İslam düşüncesinin neden geri kaldığının bir açıklamasını da yapmış olacaktır.

İkinci bölümde yazar, kitabın genel amacına daha uygun bir seyirle, dönemin ünlü Eş'ârî kelamcısı Cüveynî'nin düşünce tarzı ve bu düşüncenin istenmeyen sonuçlarına vurgu yaparak konuyu aktarmaktadır.⁴ Fakat düşünce tarzına geçmeden önce Cüveynî'nin hayatı, babasından aldığı eğitim ve görevleri de ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır. "Cüveynî'nin Söylemi" başlıklı bu ikinci bölüm yine ilk bölümde olduğu gibi inanç, hukuk/şeriat ve güç/siyaset başlıklarıyla detaylandırılmaktadır. İnanç başlığında şeriat hukuku, Eş'ârî zulmü ve yeni dindarlığın teolojik temeli olarak Eş'ârî öğretisi anlatılmakta, Cüveynî'nin kelâmî görüşlerine yer verilmektedir. Hukuk başlığı altında ise Hanefî ve Şâfiî hukuk sistemlerinin döneme etkisine yer verilmektedir. Hukuk tanımı, şeriatın her şeyi kapsayıp kapsamadığı, hukukun dili ve hukuk bilgisi kısımlarıyla yine Cüveynî'nin düşünce yapısı anlatılmaktadır. Yine bu kısmın ek bölümünde hukuk bilginlerinin çalışmalarına da yer verilmiştir. Güç başlıklı kısımda ise siyasi çekişmelere yer veren Nagel, yönetim biçimlerinden ve Selçuklu yönetimindeki vezir ve hükümdar/sultan çekişmelerinden ve özellikle de Büyük Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ten bahsetmektedir. İslâmî yönetim anlayışı, imâmet teorisi ve imamda bulunması gereken özellikler ile imâmete uygun olmayan kimsenin imâm olması konularına değinilmektedir.⁵ Bu bölümün sonunda ise Nagel, düşmanlarla çevrili bir şekilde kendi inancının kalesine çekilen Müslümanların, aslında kendi güçsüzlüğünü anlamasına değinmektedir.

Sonuç kısmında ise Cüveynî'nin ölümü ve döneme kısa bakış kısımları yer alır ki Nagel, burada Cüveynî'nin düşüncelerini ve hedeflerinin anlaşılmasını konusunu değerlendirmektedir. Kitabın sonunda ise yazar bir "Zaman Çizelgesi" sunmakta ve bu çizelgede 622 yılında Hicret'ten itibaren İslam dünyasının siyasi yapısı içerisindeki önemli isimleri kronolojik olarak belirtmektedir.

Kitap, İslam düşüncesinin neden geri kaldığının sebepleri üzerine bütüncül bir bakış sunmaya çalışmaktadır. 11-12. yüzyıldan itibaren başlayan süreçte Müslümanların, İslam'ın her sorunu çözeceğine dair inançları ve bu inanç dolayısıyla da 'bağımsız çözüm arayışları'na kendilerini kapatmaları üzerinde özellikle durmaktadır. Bu esas üzerinden hem siyasi, hem hukuki, hem de inanç noktasındaki hatalar ve ayrışmalar değerlendirilmektedir.

³ Nagel, *Die Festung des Glaubens*, 64-67.

⁴ Nagel, *Die Festung des Glaubens*, 79-84.

⁵ Nagel, *Die Festung des Glaubens*, 301-304.



Nagel'e göre İslam düşüncesinin en büyük problemlerinden biri, Hz. Muhammed'in kurduğu dine sahip çıkan Müslümanların kendilerini, *İnanç Kalesi'*ne kapatmalarındır. Bu yüzden yazar kitabın ismini '*İnancın Kalesi'* olarak belirlemiştir. 10 ve 11. yüzyılda Müslümanlar, İslam'ın mükemmel olduğu düşüncesiyle tüm anlaşmazlıkları, mevcut hükümlere göre çözüme pratiğini yaygınlaştırmışlardır. Özellikle hukuki sorunlara âlimlerin kişisel içtihatlarla çözüm bulmalarına dair açık olan kapıyı kendilerine kapattıkları görülmektedir. Bir anlamda 11. yüzyıla kadar her türlü sorun çözüme kavuşmuş, hükümler ortaya konulmuştur. Yani içtihad kapısı kapanmıştır.⁶ Bu durum Nagel'e göre İslam'ın mevcut hükümlerinin her sorunu çözebileceği görüşünün hâkim olmasıyla ilgilidir. Bu anlamda kendilerini *İnanç Kalesi'*ne kapatan Müslümanlar, gerilediklerini de uzun bir süre kabul etmeyeceklerdir. Bu yüzden yazar kitabında, bu dönemi ve gerileme sebeplerini siyaset, hukuk ve inanç ekseninde tarihsel bir perspektiften anlatmaya çalışmaktadır.

Müslümanların, bir koruma / savunma kalkanı gibi, kendilerini İnanç Kalesi'ne kapatmaları, sorunların fark edilmesini mümkün kılmayacaktır. Nagel, bu gerçekliğin Cüveynî tarafından fark edildiğini ve İslam'ın manevi bir kaleye dönüştürülmesi hedefinin engellenebileceğini açıkça belirttiğini söylemektedir. Bu yüzden Nagel, 11. asırdan itibaren anlatmaya başladığı gerileme serüvenini, kendi döneminin anlaşılammış isimlerinden biri olan Cüveynî'nin hayatı, yaşadığı dönemi, düşünce ve hedefleri üzerinden aktarmaktadır.

Nagel özellikle 10. yüzyılda, İslam hukukçularının çoğunda, tüm önemli soruların açıklığa kavuştuğuna dair bir inanç olduğunu aktarmaktadır. 11.yy.'a geldiğinde ise hukuki sorunlara bağımsız çözüm arayışları geçmişte kalmıştır; anlaşmazlıklar mevcut hükümlere göre çözülmektedir. Nagel, Cüveynî'nin İslam kelâmı, hukuku ve siyasetini tutarlı bir biçimde eserlerinde savunduğunu söyler. Bu noktada İslam mükemmel kabul edilir. Nagel işte bu çalışmasında, Cüveynî'nin Sünni kelâm anlayışı üzerinden, dönemin algısını anlatmaya çalışmakta ve hem siyaset hem inanç algısı, hem de İslam hukuku üzerinden konuyu analiz etmektedir. Bu anlamda Nagel, Cüveynî ve arkadaşlarının hedeflerine, özlemlerine ve bu düşüncelerin istenmeyen sonuçlarına değinmektedir.

Nagel, bu eserinde İslam tarihine dar kalıplar içerisinde değil daha geniş bir perspektifle bakmak gerektiğini söylemekte ve kendisinin de bunu yapmaya çalıştığını ifade etmektedir. Çünkü İslam dünyasının gerilemesinin kapsamlı bir teoriyle açıklanması gerektiğini düşünmektedir. Tüm gerilemeyi sadece siyasi sebeplere dayandırmak -ki 19. yüzyıla kadar Avrupalı yazarlar aslında bunu yaptılar- Nagel'a göre eksik kalacaktır.⁷ Son yüzyıllarda, Avrupa üniversitelerinde İslam üzerine akademik araştırmaların başlaması ve 12. yüzyılda başlamış olan İslam kültürünün çöküşünü anlatmaları bu anlamda önemlidir

⁶ Nagel, Die Festung des Glaubens, 9-12.

⁷ Nagel, Die Festung des Glaubens, 10.

fakat son 20-30 yılda yapılan araştırmalarda, İslam tarihine bütüncül bakılması gerektiğinin önemi vurgulanmaktadır.

Nagel'e göre gerilemenin asıl nedenlerini bulma konusunda modern dönem Müslümanları da çok az şey yapmışlardır. Çoğunlukla da gerilemenin tüm suçunu yabancı güçlere -Persler, Türkler, Haçlılar, emperyalistler ve Siyonistler- atfetme söz konusudur. Bu noktada yazar farklı bir bakış açısı getirmesi anlamında Fazlurrahman'ın⁸ önemli bir isim olduğunu düşünmekte ve eserinde zaman zaman ona atıf yapmaktadır. Fazlurrahman, gerilemenin sebeplerinden birinin, rol model olan Hz. Muhammed'in davranışlarının bir İslamî norm oluşturmasına bağlamaktadır. Bu norm ile hareket eden Müslümanlar yüzünden, zamanla bağımsız görüşlerin kısıtlanmasına, peygamber veya sahabenin söz ve eylemlerinin bağlayıcı birer emir olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla inançla ilgili ortalama görüşlerden en küçük sapmaların sürekli olarak dengelenmesi isteği ve bunun sonucu olarak da siyasetteki bir oportünizm oluşmaktadır. Fazlurrahman'a göre, Müslümanların mevcut, uzun süreli inanç, toplum ve kültür krizini aşmalarının yolu "başlangıçtaki" idealize edilmiş koşullara / asr-ı saadete dönüş değildir.⁹ İşte 19. yüzyıldan beri konuşulan İslam reform hareketlerinin yanlıgısı da tam olarak budur. Kur'an ve Sünnet'teki değişmez şekilde sabitlenmiş talimatları tanımak yerine aksine varoluşun sürekli değişen koşullarının yaratıcı bir incelemesinin dini ve etik temelini bilmek gerekmektedir. O, İslam'ın hayatı şekillendirmede esnek bir ilke olduğunu kanıtlayabileceğini düşünmektedir. Nagel ise Fazlurrahman'ın düşüncelerinin bu çalışmada belirlediği amacın çok ötesinde olduğunu özellikle ifade etmektedir. Gelecekte İslam'ın nasıl şekilleneceğinin belirlemesini yapmak, Nagel'in amacı değildir. Onun amacı bu yolun nasıl ve neden alındığını anlamaktır. Nagel sorusunu şöyle sormaktadır: 11. yüzyıl Sünniliği, İslam'ın kemâl çağına girdiğini ve her türlü gelişmeyi sadece bir kayıp ve bir eksiklik olarak gösterecek bir olgunluk derecesine ulaştığı düşüncesini nasıl ortaya attı?¹⁰ Önkoşulları, koşulları ve hedefleri ve daha sonraki tarihi şekillendiren sonuçları ile o zamanki Sünnî İslâm'ın kendi yorumu nedir? Nagel'e göre eğer bu yorum anlaşılırsa, İslam kültürünün "sağlamlaşmasının" nedeni sorununa da kısmi bir cevap verilebilecektir.¹¹

Nagel özellikle 10. ve 11. yüzyıllarda Sünni entelektüel seçkinler arasında yaygınlaşan teolojik tartışmaların ana konusunun özgür irade, insanın kendi sorumluluğunu üstlenmesi ve Allah'ın mutlak birliğinin gösterilmesi gibi konular olduğunu söylemektedir. İslâmî mesajın bu temel öğesinin korunması gerekmektedir. O dönem Müslümanları harekete geçiren bu kelâmî tartışma, kişinin eylemlerinden sorumlu

⁸ Pakistanlı ilim ve fikir adamı. Bkz. Alparslan Açıkgenç, "Fazlurrahman", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 19 Ağustos 2021).

⁹ Nagel, *Die Festung des Glaubens*, 13-14.

¹⁰ Nagel, *Die Festung des Glaubens*, 13.

¹¹ Nagel, *Die Festung des Glaubens*, 13.



olup olmadığı veya sorumluydu nasıl olduğu problemidir. Bu problem etrafında sorulan “cenneti elde etme kişiye mi yoksa Allah’a mı bağlıdır?” veya “kişiye bağlı değilse cennet veya cehennem bir kader midir?”, “iyi insan ve kötü insan olmanın anlamı nedir?” gibi sorular ile Allah’ın ve insanın konumu tartışılmaktaydı.¹² Bu tartışmaların akılcı kanadını temsil eden Mutezile’nin çözümü, insanı bağımsızlığıyla baş başa bırakmak ve aşkın bir Allah fikrini benimsemektir. Fakat bu da peygamberin mesajı olan, her şeye gücü yeten ve her şeyi bilen yaratıcı fikriyle tezat oluşturacaktır. Bu durumda hem Allah’ın birliğinin hem de O’nun her şeye kâdir olduğunun vurgulandığı, aşkın olduğu kadar dünyaya içkin ve kendini tamamen Allah’ın egemenliğine teslim eden bir düşüncenin oluşumuna sebep olmuştur ki Cüveynî’nin Sünni metafiziği istemeden bu yoruma daha çok ivme kazandırmıştır. Dolayısıyla 10. ve 11. yüzyılların bu Sünni kelâm anlayışı, Mutezile doktrini ve Kuran arasındaki temel çelişkinin üstesinden gelmiştir. Kelâmın bu gelişiminden tüm kitap boyunca bahseden Nagel aynı zamanda siyasi ve sosyal süreçlerden de bahsederek hem Emevî ve Abbasî sultanlarının ve hilafetin etkisinden, hem de topluma yansımalarından bahsetmektedir. Dolayısıyla bu eserin özellikle İslam’ın neden gerilediği sorununa verdiği cevabın siyasi tarih, İslam hukuku ve İslam inancı üzerinden açığa çıkarıldığı görülmektedir. Ne inanç, ne siyaset, ne de hukuk tek başına gerilemenin sebepleri olarak ortaya konulamaz. Nagel soruna bütüncül bakmak gerektiğini her defasında ifade etmektedir.¹³

Nagel, aslında Cüveynî’nin eleştirel bir kişilik olduğunu belirtmektedir. O, eleştirel bir inceleme yapmadan bir inancı benimseyecek bir mütekelim değildir. Fakat bunun yanında her zaman saf İslamla ilgilenmiştir. Cüveynî, Eş’âri düşüncesinin bir müntesibi olarak her şeyin, dolayısıyla bilginin, doğrudan Allah’a ait olduğunu düşünmektedir.¹⁴ Buna göre bilgi elde edilemez, bilgi ancak bir lütuftur, armağandır. Dolayısıyla Cüveynî’ye göre hiç kimse akıyla da bir şeriat oluşturamaz. Vahiy desteği olmadan, Allah doğru yolu göstermeden, insan akı keskin bir bilgi bulamayacaktır. Kurtuluş için ancak vahyin koyduğu sınırları gösteren akılcılık faydalıdır. Ona göre “ihtiyar kadınların îmânı” aklın en lezzetli meyvesidir.¹⁵ Akılcılığın bu reddi, aslında daha sonra takipçisi Ebû Hamîd el-Gazzâlî¹⁶ tarafından daha ısrarla savunulacak ve Cüveynî, Gazzâlî’nin gölgesinde kalacaktır. Bu düşünürlerin ve dönemin genel çizgisinin bu anlamda Eş’âri düşüncesine tam olarak uyduğunu söyleyebiliriz. Evet aklını kullanmak hiçbir zaman yasak değildi. Fakat vahiy ve peygamberlik normu, aklın kullanımını belirleyecek olandır. Dolayısıyla

¹² Nagel, *Die Festung des Glaubens*, 80.

¹³ Nagel, *Die Festung des Glaubens*, 10.

¹⁴ Nagel, *Die Festung des Glaubens*, 354.

¹⁵ Nagel, *Die Festung des Glaubens*, 357.

¹⁶ Eş’âri kelâm ekolünün önde gelen kelimcisi. Bkz. M. Sait Özervarlı, “Gazzâlî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 19 Ağustos 2021).

Müslümanlar da bu kavrayışı kendilerine mâl etmelidirler. Nagel'a göre böyle düşünen bir topluluk neden bir daha kalenin kapılarını açma ihtiyacı hissetsin ki?¹⁷

Eş'âri düşüncesinin tarihsel gelişiminin oldukça önemli olduğunu düşünen Nagel, eserinde özellikle Selçuklu döneminin baskın bir veziri olan Nizamülmülk'ün döneminden ve bir Şafii olarak katkılarından da bahsetmektedir. Nizamülmülk'ün ve Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra başlayan iç çekişmeler ve kargaşanın 13.yy Moğol istilasına kadar sürdüğünü ve ardından da daha zor bir döneme girilerek 18.yy'a kadar bu sürecin devam ettiğini belirtmektedir. Nagel'a göre tüm bu kargaşa ortamı İslam düşüncesinin gelişimini de mümkün kılmayacaktır. Bu koşullar altında bağımsız bilim yapma imkânı oldukça azalacaktır.¹⁸

Nagel, 11.asırdan itibaren İslam dünyasının kaderini belirleyen tarihsel koşulların ön plana geçtiğini ve şeriat anlayışı ile yönetimin iç içe geçmesini sağladığını söylemektedir. Bu koşullar altında sınırsız araştırma hayatı giderek marjinal bir hal almaya başlamakta ve o dönemde yararlı ve yararlı olmadıklarını düşündükleri bilimler arasında bir ayırım yapılmaya başlanmaktadır. Bu noktada insanların manevi ve sosyal statükoyu sürdürmek için yararlı görünen şeylerle uğraştıklarını söylemektedir. Bu noktada Nagel'a göre Cüveynî'nin matematiğe olan ilgisinin de bu çevrelerce anlaşılabilir olduğunu söylemek zordur.¹⁹

Nagel, Müslüman hükümdarları tarafından, kendi idareleri altında bulunan şehirlerde pek çok medrese kurulduğunu özellikle kitabın sonuç kısmında ifade etmektedir. Ancak bu medreselerde yetiştirilen ilim adamları, İslâmî ilimlerle alanlarını daraltacaklardır. Eleştirel akıl ile Sünnet inancını uzlaştırmaya yönelik bir girişim olan Eş'ârîlik ise, özellikle Gazzâlî tarafından yaşamının son demlerinde eleştirilecektir. Varlıkların rasyonel olarak yorumlanabilir bir yapısı ve insan eyleminin rasyonel bir değerlendirmesi artık mevcut değildir. Bu noktadan sonra gerçek nedeninin bilincinde olmayan bir dindarlık geleneği, kemikleşmiş sahte bilginin tiranlığına dönüşerek yozlaşmaktadır. Dolayısıyla Cüveynî'nin eserlerinin o dönem ve sonrasında çok teşvik edici eserler olarak görülmemesi çok şaşırtıcı olmayacaktır. İnsanlar gitgide daha az bilmek istemektedirler ve asıl zorluk da bu olmaktadır. Böyle bir ortamda yazara göre Cüveynî'nin imajı solacak ve Gazzâlî, onu dînî ilimlerinin yeniden ihyâ edilmesi gerektiği üzerine yazdığı *İhyâ ü ulûmi'd-dîn* adlı eserle gölgede bırakacaktır.

İslam düşünce dünyasındaki gerilemenin en önemli nedenlerinden biri, Müslümanların kendilerine bir inanç kalesi oluşturup oraya çekilmeleri ve bağımsız çözüm arayışlarına yönelmeyi reddetmeleridir. Nagel bunun 11. asırda Cüveynî tarafından fark

¹⁷ Nagel, *Die Festung des Glaubens*, 360.

¹⁸ Nagel, *Die Festung des Glaubens*, 360.

¹⁹ Nagel, *Die Festung des Glaubens*, 367-368.



edildiğini ifade etmektedir. Fakat Cüveynî'nin kendi döneminin anlaşılamamış isimlerinden biri olduğunu da özellikle belirtmektedir. Bu yüzden Nagel özellikle eserinde Cüveynî'nin hayatını, yaşadığı dönemi, düşüncelerini ve hedeflerini ortaya koyarak İslam düşünce dünyasının gerilemesinin sebepleri ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Tilman Nagel, İslam düşünce dünyasını anlamaya ve anlatmaya çalışırken bütüncül bir perspektifte konuyu analiz etmektedir. İslam dünyası siyaset, hukuk ve inanç dünyasıyla bir bütündür; yükseliş ve gerileyişi de bu perspektiflerin eşliğinde anlaşılabilir. Bu bağlamda tüm eser boyunca bu üç temel noktanın birbiriyle etkileşimi açık bir dille ortaya konulmuş ve bu bulgular etrafında İslam düşünce dünyasının bir oryantalist tarafından nasıl değerlendirildiği bizlere sunulmuştur. 11. ve 12. yüzyıllarda kelâmî terminoloji ile mütekaddimûn döneminin artık sona ermesi ve müteahhirûn dönemine geçiş sürecinde Eş'ârîlerin hâkim olduğu siyasi ortamlardaki Müslümanların ideolojik tutumları ve dînî algıları hakkında genel perspektiften bir fotoğraf veren bu çalışmanın, kelâm araştırmacıları tarafından okunması gereken bir eser olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Açıkgenç, Alparslan. "Fazlurrahman". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Ağustos 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fazlurrahman>.
- ed-Dîb, Abdülazîm Mahmûd. "Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 08 Ağustos 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuveyni-imamul-haremeyn>.
- Nagel, Tilman. *Die Festung des Glaubens: Triumph und Scheitern des islamischen Rationalismus im 11. Jahrhundert*. München: Verlag C. H. Beck, 1988.
- Özervarlı, M. Sait. "Gazzâlî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Ağustos 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazzali#2-kelam-ilmindeki-yeri>